

О. І. Білик, кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та фінансового
менеджменту Національного університету
«Львівська політехніка»

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ ФЕНОМЕНА СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Процес вивчення соціальної держави як об'єкта дослідження виявляє суперечливу ситуацію з його науковим осмисленням. Сьогодні в умовах загострення соціальних ризиків розкриття суті соціальної держави є вкрай необхідним. Авторкою представлено дослідження періодизації історичного розвитку феномена соціальної держави. Під час аналізування наукових тверджень вітчизняних і іноземних дослідників авторкою було запропоновано власне твердження суті соціальної держави та виділено періодизацію її становлення.

Соціальна держава досліджується вже більше, ніж півтора століття за кордоном, а після розпаду СРСР і прийняття Конституції України розкриття суті соціальної держави стало активно вивчатися вітчизняними дослідниками. Нині є величезна кількість наукових робіт, так чи інакше присвячених соціальній державі. Отже, позитивний момент полягає в ґрунтовному дослідженні феномена як зарубіжною, так і вітчизняною наукою, при цьому варто звернути увагу на те, що соціальна держава – багатогранне явище, досліджуване багатьма суспільними науками. Наприклад, можна окреслити різні ракурси вивчення етимології цього поняття: з погляду філософії, соціуму, державного управління та вимог сучасності.

Згадане вивчення соціальної держави різними галузями знань призводить до того, що кожна наука виділяє свій конкретний предмет, відповідно до чого керується своїми методами і підходами в дослідженні. Усе це веде до відсутності єдиного понятійно-категоріального апарату і проблем систематизації накопичених знань. З цього випливає, що концепція соціальної держави – це не струнка наукова теорія, а скоріше набір безлічі розрізнених дефініцій, наповнених різним змістом і сенсом, але об'єднаних спільною ідеєю.

Однією з найбільш важливих проблем у вітчизняній науці є відсутність єдиного розуміння «соціальної держави». З неї випливає ціла низка супутніх, а саме: відсутність єдиного набору критеріїв і ознак соціальної держави, відсутність згоди у визначенні його сутності, цілей і ключових характеристик і т. п. Понятійний аналіз визначень «соціальна держава» дає можливість окреслити кілька груп, відповідно до різного розуміння розглянутого феномена.

Ключові слова: соціальна держава, держава добробуту, соціальний захист.

O. I. Bilyk. Periodization of the historical development of the phenomenon of social state

The process of studying the welfare state as an object of study reveals a contradictory situation with its scientific understanding. Disclosure of the essence of the social state is essential today in the condition of aggravation social risks. The author presents a study of the periodization of the historical development of the phenomenon of the social state. In analyzing the scientific assertions of domestic and foreign researchers, the author suggested her own statement of the essence of the welfare state and highlighted the periodization of its formation.

The welfare state has been studied for over a century and a half abroad, and after the collapse of the USSR and the adoption of the Constitution of Ukraine, the disclosure of the essence of the social state began to be actively studied by domestic researchers. At the moment, there is a huge amount of scientific work, one way or another, dedicated to the social state. Thus, a positive point is a thorough study of the phenomenon of both foreign and domestic science, while, it should be noted that the social state – a multifaceted phenomenon, studied by many social sciences. Yes, it is possible to outline the differences in the study of the etymology of this concept in terms of philosophy, society, public administration, and the requirements of the present.

Mentioned research of the social state in different fields of knowledge leads to the fact that each science allocates its specific subject, accordingly, guided by their methods and approaches in research. All this leads to the absence of a single conceptual categorical apparatus and problems of systematization of the accumulated knowledge. It follows that the concept of the social state is not a coherent scientific theory, but rather a set of definitions filled with different content and meaning, but united by a common idea.

One of the most important problems in national science is the lack of a unified understanding of the “social state”. It implies a number of concomitants, namely: lack of a single set of criteria and characteristics of the social state, lack of agreement in defining its essence, goals and key characteristics, etc. The conceptual analysis of the definitions “social state” gives the opportunity to outline several groups, according to different understanding of the phenomenon under consideration.

Key words: social state, welfare state, social protection.

Постановка проблеми. Соціальні науки відображають взаємозв'язок між ризиком і суспільством у сфері напруженості між об'єктивізмом ризику та конструктивізмом ризику. На сучасному етапі розвитку технологій та економіки слід зазначити, що зростає використання технологій створює об'єктивно зростаючий тиск на проблеми, які генерується, зокрема, у формі носіїв небезпечних винаходів. Проте для побудови варіантів подаль-

шого економічного та соціального розвитку держав слід здійснити ретроспективний аналіз розвитку феномена соціальної держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження суті соціальної держави здійснювали такі дослідники, як Н. Антюшина, Л. Вітте, І. Гау, Дж. Гранд, Л. Дауел, М. Делі, Б. Жувенель, В. Іноземцев, М. Каргалова, В. Ойкен, М. Річчері, С. Федоров та інші. Також у роботах Г. Віленського, Ч. Лебо, О. Скрипнюка, В. Гойман та інших було змодельовано варіанти соціальної держави. Проте, попри велику кількість наукових досліджень щодо соціальної держави, важливим є виокремлення феномена соціальної держави з метою виявлення напрямів осмислення подальших шляхів економічного та соціального розвитку.

Метою статті є встановлення етапності у розвитку суті соціальної держави.

Виклад основного матеріалу. Попри двоякість характеру науково-технічного прогресу через пошук шляхів автоматизації та комп'ютеризації праці, значимість людського фактора зростає паралельно зі зростанням соціальної відповідальності держави, перетворюючи її на соціальну. Важливим у виконанні соціальної функції є побудова і впровадження соціальних стандартів. Соціальні стандарти – це ціннісні уявлення суспільства про гідні якість і рівень життя: про рівень мінімальних державних соціальних гарантій і про індикатори досягнення середніх і високих стандартів життя. Це система взаємопов'язаних критеріальних нормативів підвищення якості життя від прийняттого до доброго, від доброго до кращого і ще більш високого. Важливим науковим доробком стануть саме обґрунтування і виділення індикаторів оцінювання системи соціального забезпечення.

У науковий обіг поняття «соціальна держава» увійшло в 1850 році, після виходу роботи Л. Фон Штейна «Історія соціального руху у Франції з 1789 року до наших днів» [1]. Отже, про соціальну державу в розрізі наукової теорії справедливо вести розмову тільки починаючи з другої половини XIX століття, незважаючи на виникнення перших ідей про справедливу державу ще в античності [2].

Завдяки більш ефективному налаштуванню необхідного програмного забезпечення для економічного зростання – людських ресурсів країни – соціальний захист може зробити апаратне забезпечення економічного зростання, – розвиток інфраструктури – більш продуктивним, відповідно, покращивши економічні результати, зміцнивши соціальні відносини протягом життєвого циклу, зміцнивши цілими сім'ями та створивши стійкі громади. Отже, інвестиції в інтегрований соціальний захист мають потенціал для підвищення продуктивності національних зусиль із розвитку, національних, соціальних та економічних стратегій.

Насамперед соціальна держава – це держава, яка прямо або побічно гарантує своїм жителям необхідний мінімум добробуту і покликана пом'якшити вплив ринкових важелів [3].

Також соціальна держава – це свого роду данина відповідності певному набору характеристик. Така держава являє собою «Централізовано регульоване і впорядковане дбайливе існування, і життя з турботою про всіх громадян у всіх життєвих ситуаціях [4]».

Соціальну державу можна змалювати як прагнення до певного ідеалу. Прогрес у різних напрямках діяльності такої держави здійснюється більшою чи меншою мірою залежно від рівня розвитку суспільства [5].

Наступне твердження про соціальну державу характеризує її як здатність здійснювати сучасну соціальну політику: піклуватися про працевлаштування населення, права людини, створювати системи охорони здоров'я, соціального забезпечення, підтримувати малозабезпечені верстви населення і т. п. [6].

Крім того, соціальна держава – це держава, яка бере на себе цілу низку соціальних обов'язків і несе відповідальність за їхнє виконання перед суспільством. Соціальна держава «зобов'язується сприяти громадянам у досягненні соціальних благ, безпосередньо зайнята майновим забезпеченням і обслуговуванням суспільства; прагне до встановлення співпраці між різними частинами суспільства і вважає себе правомочною регулювати умови суспільної солідарності [7]».

Соціальна держава як конституційно-правовий статус держави [8, с. 243].

Вітчизняні дослідники характеризують соціальну державу як державу, в якій переважає верховенство права і в основі якої є ідеї демократії, гуманності та соціальної справедливості, досягнення соціальної та економічної рівності різних верств населення, гарантування безпеки й дотримання закону державою [9].

Аналіз визначень і характеристик соціальної держави підводить до розуміння його специфічних ознак, які дають змогу виявити соціальну державу з безлічі інших, виявити її сутність.

По-перше, варто виділити групу ознак соціальної держави, які виступають умовами для її існування. До них належать правова і демократична природа держави, розвинена економіка і високий рівень розвитку громадянського суспільства. Без цих атрибутів розвиток сучасної соціальної держави видається вкрай скрутним.

По-друге, виділимо групу ознак, що відображають здатність соціальної держави ефективно здійснювати всебічну соціальну політику: розвинене і стабільне соціальне законодавство, на основі якого проводиться ефективна всебічна політика; політика соціального компромісу; пріоритетність здійснення соціальної функції держави; активна політика перерозподілу благ і т. п.

По-третє, особливу групу ознак соціальної держави становлять такі: гарантованість прав і свобод, що дають змогу підтримувати гідне існування; доступність соціальної підтримки для всіх членів суспільства; гарантова-

ність і відповідальність держави за забезпечення і проведення політики, спрямованої на досягнення гідного рівня соціального і матеріального благополуччя для всього населення.

Зазначені ознаки відображають обов'язок соціальної держави забезпечувати гідний рівень соціального й матеріального благополуччя всім громадянам.

Під рівнем соціального і матеріального благополуччя мається на увазі доступність до систем суспільних благ і послуг (освіта, охорона здоров'я, культура і рівень соціальної справедливості і захищеності), а також впливає з нього рівень гідного існування і матеріального добробуту, які залежать від конкретно-історичних, ідеологічних, національних та інших особливостей. Це стандарт життя, прийнятий у конкретному суспільстві.

Вироблення для всіх народів і епох якісного і кількісного стандарту життя неможливе. Проте є необхідність вироблення сучасного (загального мінімального) стандарту життя, нижня планка якого повинна досягатися всіма без винятку державами, що є дійсно соціальним.

По-четверте, варто виділити групу ознак, що відображають прагнення соціальної держави підтримувати політичну й соціально-економічну стабільність у суспільстві. До цих ознак належать такі: інтеграція політичних сил; відображення загальних інтересів суспільства; наявність високого рівня соціальної інтеграції та мобільності; низький рівень соціально-економічної диференціації в суспільстві; економічна ефективність; активне державне втручання в соціально-економічне життя суспільства; соціально-орієнтована економіка і інші.

Отже, сучасна соціальна держава може інтерпретуватися як заснована на праві, розвиненій економіці і громадянськості держава, яка ефективно здійснює всебічну соціальну політику й забезпечує гідний рівень соціального та матеріального благополуччя всіх громадян із метою підтримки політичної й соціально-економічної стабільності в суспільстві.

Формування нової системи соціального захисту відбувалося досить спонтанно, трансформуючись залежно від виникнення нових викликів соціально-економічного середовища. Тому слід розглянути цей період самостійно і провести його періодизацію (табл. 1).

Таблиця 1

Трансформаційні етапи системи соціального захисту населення в Україні

Етап	Інститути	Підходи і механізми	Правовий механізм
1-й етап (1991–1993) – компенсація наслідків шоквої терапії (натуральна і грошова допомога), боротьба з бідністю; встановлення національної системи соціального захисту	Соцзабези та їхні відділи, нова мережа соціальних установ, обслуговування самотніх громадян похилого віку та інвалідів, притулки для дітей, соціальна робота як професійна діяльність	Категоріальний підхід до надання екстреної допомоги найбільш вразливим верствам населення (діти, багатодітні сім'ї, пенсіонери, біженці, демобілізовані військовослужбовці, інваліди, пенсіонери і т. д.)	1990 року утворено Українське республіканське відділення Пенсійного фонду. 1991 року утворено регіональні органи Пенсійного фонду. Розвиток законодавчої бази
2-й етап (1993–1995) – створення фондів соціальної підтримки за кошти нормативних відрахувань від приватизації, переоцінки у зв'язку з лібералізацією; здача в оренду державної нерухомості, засобів КІРС; інституційне оформлення системи соціального захисту населення	Безліч громадських організацій щодо розподілу благодійних коштів – громадський контроль над бідністю	Формування Фондів соціального страхування, Пенсійного фонду, Фонду зайнятості, Фонду соціального страхування, Фонду соціального захисту	Удосконалення системи соціальної допомоги та компенсаційних виплат. Розробляються соціальні програми. Прийняття у 1994 році «Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»
3-й етап (1995–2000) – перехід до адресних форм соціального захисту; розвиток антикризових форм соціального захисту населення	Відділи адресної допомоги, створення інформаційної системи, перехід від пасивних форм соціального захисту до активних форм	Методичне забезпечення нового підходу щодо визначення нужденності. Концепція реформи пенсійного забезпечення в Україні	2000 року прийнято Закон про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії. 1999 року прийнято Закон про загальнообов'язкове державне соціальне страхування
4-й етап (2000 рік – понині) – вдосконалення і трансформація функціональних блоків механізму соціального захисту; реформування системи соціального захисту на основі перегляду пріоритетів політики доходів	Державні органи соціального захисту, інститути самостійного соціального захисту (страхові організації, недержавні пенсійні фонди), підприємницькі структури (соціальний захист працівників, соціальне підприємництво)	Удосконалення й розвиток страхової частини соціального захисту. Формування комплексної системи пенсійного забезпечення. Неодноразове реформування органів управління соціального захисту	Прийняття низки законодавчих актів на забезпечення добровільних форм соціального страхування (2004 рік – Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення»). Розроблення і впровадження стратегій щодо реформування різних секторів державного управління

Отже, держава, яка прагне до справедливого суспільного порядку і бере на себе врегулювання соціальних суперечностей, характеризується як соціальна.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У сучасній науці є безліч класифікаційних моделей соціальної держави, замкнених, як правило, на конкретному історичному етапі розвитку соціальної держави. Якщо в основу типології соціальної держави покласти еволюцію соціальних функцій і ускладнення функціональних систем держави, то варто виділити такі типи соціальної держави: первинна соціальна держава; держава соціальних послуг; держава соціального благоденства; ефективна соціальна держава. Надалі важливим є виділення етапів періодизації у світовій практиці.

Список використаних джерел:

1. Stein L. Geschichte der sozialen bewegung in frankreich von +1789 bis auf unsere tage. Leipzig : Verlag von Otto Wigand, 1850. CXLI. 345 s.
2. Offe C. Some contradictions of the modern welfare state. *Critical Social Policy*. 1982. Vol. 2. № 2. P. 45.
3. Вейт-Вілсон Дж. Держава добробуту: проблема в самому понятті. *Pro et Contra*. 2001. № 3. С. 146.
4. Braun H., Niehaus M. Sozialstaat Bundesrepublik Deutoschland auf dem Weg nach Europa. Frankfurt am Main; New York, 1990. S. 152.
5. Загальна і прикладна політологія : навч. посібник. / за заг. ред. В.І. Жукова, Б.І. Краснова. Москва : МГСУ, Изд-во «Союз», 1997. С. 419–420.
6. Политология. энциклопедический словарь / общ. ред. и сост. Ю.И. Аверьянова. Москва : Publishers, 1993. С. 359.
7. Арановский К.В. Государственное право зарубежных стран. Москва : Издательский дом «Форум», 1998. С. 104.
8. Соціальна держава: Юридична енциклопедія : в 6-ти т. / ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія, 1998. URL: <http://leksika.com.ua/legal>.
9. Головащенко О.С. Соціальна та правова держава: питання співвідношення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 20 с.

References:

1. Stein L. Geschichte der sozialen bewegung in frankreich von +1789 bis auf unsere tage. Leipzig: Verlag von Otto Wigand, 1850. CXLI. 345 s.
2. Offe C. (1982) Some contradictions of the modern welfare state. *Critical Social Policy*. Vol. 2. № 2. P. 45.
3. Waite-Wilson J. (2001) The welfare state: a problem in the concept itself. *Pro et Contra*. Vol. 3. P. 146.
4. Braun H., Niehaus M. (1990) Sozialstaat Bundesrepublik Deutoschland auf dem Weg nach Europa. Frankfurt am Main; New York. S. 152.
5. Edited by V.I. Zhukova, B.I. Krasnova (1997) *Zahalna i prykladna politolohiia: navchalnyi posibnyk* [General and applied political science: a textbook]. Moscow : MGSU. P. 419–420 [Russia].
6. Edited by Yu.I. Averianova. (1993) *Politolohiia. Entsyklopedychnyi slovnyk* [Politicalology. Encyclopedic Dictionary]. Moscow : Publishers. P. 359 [Russia].
7. Aranovskyi K.V. (1998) *Hosudarstvennoe pravo zarubezhnykh stran* [State law of foreign countries]. Moscow : Forum. P. 104 [Russia].
8. Edited by Yu.S. Shemshuchenko (1998) *Sotsialna derzhava: Yurydychna entsyklopediia : v 6-ty t.* [Welfare State: Legal Encyclopedia: [in 6 volumes] Kyiv : Ukrainska entsyklopediia [Ukrainian Encyclopedia]. P. 226 [Ukraine].
9. Holovashchenko O.S. (2008). *Sotsialna ta pravova derzhava: pytannia spivvidnoshennia* [The social and the rule of law: the question of correlation] Ph.D thesis: 12.00.01 Theory and History of State and Law; history of political and legal scholars, press Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv. 20 p. [Ukraine].